

КОНЦЕПТ ЗДОРОВ'Я В СИСТЕМІ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ)

У статті проаналізовано структуру концепту здоров'я: фізичне, психічне, духовне, соціальне здоров'я. Дослідження проведено на матеріалі українських фразеологізмів.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, концепт здоров'я, фізичний стан, психічний стан.

Печеникова Л.Н. Концепт здоровье в системе языка (на материале украинских фразеологизмов). *В статье проанализирована структура концепта здоровье: физическое, психическое, духовное, социальное здоровье. Исследование проводится на материале украинских фразеологизмов.*

Ключевые слова: фразеологическая единица, концепт здоровье, физическое состояние, психическое состояние.

Pechenicova L.N. The concept health in the Ukrainian language (based upon phraseologisms). *The article analyzes the structure of the concept health: physical, mental, spiritual, social health. The research is based on the body of the Ukrainian phraseologisms.*

Keywords: phraseological unit, concept health, physical condition, mental condition.

Фразеологічний фонд мови здавна привертав увагу багатьох мовознавців: О.О. Потебні, І.І. Срезневського, П.Ф. Фортунатова, О.О. Шахматова, пізніше – М.Ф. Алефіренка, В.В. Виноградова, Б.О. Ларіна, В.М. Мокієнка, С.І. Ожегова, О.С. Ахманової, М.М. Шанського, Л.А. Булаховського, І.К. Білодіда, І.Г. Чередниченка, П.П. Плюща, В.Д. Ужченка та багатьох інших. Скеровані розробленими ними принципами аналізу фразеологічних одиниць (ФО), фразеологічні дослідження провадились у різних аспектах, унаслідок чого зазначена проблематика висвітлюється на сьогодні великою кількістю розвідок.

Фразеологічному значенню притаманні особливі якості, які відрізняють його від лексичного значення і представляють особливу лінгвістичну категорію [1: 124]. Специфіка фразеологічного значення полягає в особливому способі концептуалізації навколишньої дійсності, що значною мірою встановлює взаємодію компонентів цього значення.

О.М. Каракуца зазначає, що фразеологічне значення виступає як номінативно-експресивне, цілісне (або частково цілісне) значення, оформлене словосполученням із релевантними властивостями стійкості й відтворюваності в плані вираження і в плані змісту, яке має здатність до акумуляції різних потенційних смислів на синтагматичному рівні, фіксує зв'язки на парадигматичній осі, категоріально-граматичну співвіднесеність ФО зі словом, має ізоморфні слову системні відношення [4: 5].

У мовознавстві існує кілька теорій розуміння сутності концепту, а намагання дати його цілісний опис пов'язане з проблемою розмежування цієї одиниці з такими лінгвістичними термінами, як поняття, сигніфікат, лексичне значення, сема, денотат. У вузькому значенні (логіко-філософський аспект) концепт прирівнюється до поняттєвого компонента слова, який

дослідники називають по-різному: денотат, десигнат, сигніфікат, лексичне значення, референт. Згідно з когнітивним підходом, концепт трактується як термін, що пояснює одиниці ментальних чи психологічних ресурсів нашої свідомості, тієї інформаційної структури, яка відбиває знання й досвід людини [6: 4]. У зазначеному напрямку працює сьогодні більшість дослідників (Н.Д. Арутюнова, А. Вежбицька, С.Г. Воркачов, О.С. Кубрякова, С.Є. Ляпін, Т.В. Радзієвська, Н.К. Рябцева, В.М. Телія та ін.).

Фразеологізми здатні репрезентувати концепти, у них більшою мірою відображається образно-емоційна і національно-специфічна сторони концепту.

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що вивчення концепту *здоров'я* на фразеологічному ґрунті залучає цілий комплекс взаємопов'язаних теоретичних питань різних галузей науки: фразеології, лінгвістичної семантики, психолінгвістики, етнолінгвістики, фізіології, психології, когнітивістики, антропології.

Об'єктом розвідки є українські фразеологічні одиниці, що репрезентують концепт *здоров'я*. Дослідження проводиться на матеріалі українських фразеографічних джерел. Мета нашого дослідження – здійснити аналіз концепту *здоров'я* на матеріалі українських фразеологізмів.

У першу чергу слід відзначити відсутність у спеціальній і загальнонауковій літературі чіткого визначення поняття «здоров'я», хоча сам термін використовується на позначення певного стану організму людини, який характеризується відсутністю хворобливих проявів. У більшості робіт гуманітарного напрямку це поняття розглядається як загальнонаукове і не потребує будь-яких визначень.

У спеціальних роботах із фізіології людини говориться, що здоров'я – це не тільки відсутність хвороб або фізичних дефектів, а стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя [2].

У тлумачному словнику сучасної української мови «здоров'я – це правильна, нормальна діяльність організму, його повне фізичне та психічне благополуччя» [5: 98].

Психолого-педагогічний словник визначає здоров'я як «стан організму, що характеризується його врівноваженістю з навколишнім середовищем і відсутністю хворобливих змін» [3].

Таким чином, здоров'я – це нормальний стан організму, який характеризується оптимальною саморегуляцією, повною узгодженістю при функціонуванні всіх органів та систем, рівновагою між організмом та зовнішнім середовищем при відсутності хворобливих проявів. Тому основною ознакою здоров'я є здатність до значної пристосованості організму до впливів різноманітних чинників зовнішнього середовища. Завдяки цьому здоровий організм може витримувати значні фізичні та психічні навантаження, не тільки пристосовуючись до дії екстремальних чинників зовнішнього середовища, але й повноцінно функціонувати в цих умовах [2].

Розглядаючи поняття «здоров'я», виділяють такі його складові:

1. Фізичне здоров'я – індивідуальні особливості анатомічної будови тіла, досконале (за нормою) фізіологічне функціонування організму в різ-

них умовах спокою, руху, довкілля, генетичної спадщини, рівень фізичного розвитку органів і систем організму, наприклад: *Черевний тиф, туберкульоз і жовтуха перетворили її дужею, вродливого сина на чорний лантух з маслаками, в якуму ледве тліла іскра життя* (Л. Первомайський); *От назбиралися прохані гості, бліді, намучені – шкура та кості* (П. Грабовський); *Худий, аж ребра світяться* (Є. Гуцало).

2. Психічне здоров'я – індивідуальні особливості психічних процесів і властивостей людини, наприклад, збудженість, емоційність, чутливість. Психічне життя індивіда складається із цілей, потреб, інтересів, мотивів, стимулів, установок, уяви, почуттів тощо. Психічне здоров'я пов'язане з особливостями мислення, характеру, здібностей людини. Ця група представлена такими ФО: *Досить, що він став якийсь, мов без сьомої клепки у тім'ї, змарнів геть і зробився гаком* (П. Козланюк); *Бистра на розум, вона розмовляла так жваво та дотепно, що слухати її не можна було без задоволення і теплої посмішки* (Я. Гримайло).

3. Духовне здоров'я – духовний світ особистості, сприйняття духовної культури людства, освіти, науки, мистецтва, релігії, моралі, етики. Свідомість людини, її ментальність, життєва самоідентифікація, ставлення до сенсу життя, оцінка реалізації власних здібностей і можливостей у контексті власних ідеалів і світогляду – все це зумовлює стан духовного здоров'я. Указана група репрезентується такими фразеологізмами: *Від Йосипа все такі нерадісні листи приходять – то занедужав, то з ночі вибився, життя йому остогидло* (Панас Мирний); *Ви не думайте, що я на легкій хлібу виросла і так собі, з легким серцем, на легкій хліб пустилася* (І. Франко).

4. Соціальне здоров'я – пов'язане з економічними чинниками, стосунками індивіда зі структурними одиницями соціуму (сім'єю, організаціями), із якими створюються соціальні зв'язки: праця, відпочинок, побут, соціальний захист, охорона здоров'я, безпека існування тощо. У загальному вигляді соціальне здоров'я детерміноване характером і рівнем розвитку, які притаманні головним сферам суспільного життя в певному середовищі – економічній, політичній, соціальній, духовній, наприклад: *Але долі своєї й конем не об'їдеш: як кого схоче, на ноги поставить, а кого з ніг звалить* (Є. Гуцало); *Їх [узбеків] не вчили, забороняли, не давали можливості вчитись, тримали в чорному тілі, бо темну людину краще обдурювати* (І. Ле).

Ці складові тісно взаємопов'язані, вони в сукупності визначають загальний стан здоров'я людини. У реальному житті майже завжди спостерігається інтегрований вплив цих складових [2].

В аналітичній фізіології термін «здоров'я» відносять до всіх рівнів життєдіяльності людини: від функціонального стану окремої клітини чи органу до функціонального стану окремих систем і організму в цілому. До визначення змісту поняття «здоров'я» існує два основних підходи. Один із них базується на оцінці середнього рівня функціонування біологічної системи. Така «концепція про функціонування системи забезпечує побудову нових дослідницьких питань практичного значення та накопичення матеріалу для побудови фізіологічної теорії інтегрованої діяльності організму в цілому» [7: 214].

Другий підхід до проблеми здоров'я пов'язаний з розвитком прикладної фізіології людини. Вивчення поняття «здоров'я» в цьому випадку розглядається не тільки з точки зору фізіологічних реакцій, але й психічних та соціально-психологічних аспектів його проявів, тобто здоров'я людини — продукт включення організму в конкретну діяльність.

У дослідженні Ю.В. Стратулат, яка проаналізувала фразеологізми із соматичними компонентами, визначено, що фразеологізми на позначення фізичного стану (здоров'я і хвороби) становлять майже 20 % від їх загальної кількості [8: 263].

Отже, концепт «здоров'я» є комплексним багатовимірним поняттям, яке характеризує функціональний стан людини чи суспільства. Цей факт знайшов своє відображення в мові і є одним з аспектів формування специфіки фразеологічного складу досліджуваної мови. В українській фразеології відбито усі рівні концепту *здоров'я*: фізичний, психічний, духовний, соціальний. Одиниці, що представляють перші два рівні, становлять значну частину фразеологічного корпусу української мови.

Перспективою подальших досліджень є комплексний аналіз кожного структурного рівня концепту *здоров'я*, виявлення особливостей функціонування фразеологізмів, що вербалізують поданий концепт.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Архангельский В.Л.** Устойчивые фразы в современном русском языке. Основные теории устойчивых фраз и проблемы общей фразеологии / В.Л. Архангельский. — Ростов : Ростовський університет, 1964.
2. **Здоров'я** як стан живого організму. — [Режим доступу] : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Здоров'я>.
3. **Іванова С.** Управління оздоровчою діяльністю школи / С. Іванова // Відкритий урок. — 2008. — № 1. — [Режим доступу] : <http://osvita.ua/school/theory/1709>.
4. **Каракуця О.М.** Фразеологізми української мови з компонентом «душа» : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О.М. Каракуця ; Харківський держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. — Харків, 2002.
5. **Короткий** тлумачний словник української мови / [за ред. Д.Г. Гринчишина]. — К. : Радянська школа, 1988.
6. **Кузьміна О.Б.** Поетична семантика концептів «білий» — «чорний» (на матеріалі української лірики першої третини ХХ сторіччя) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О.Б. Кузьміна ; Харківський націон. ун-т ім. В.Н. Каразіна. — Харків, 2005.
7. **Осноvy** физиологии человека : [учебник для высших учебных заведений] / [под ред. Б.И. Ткаченко]. — Т. 1. — СПб. : Международный фонд истории науки, 1994.
8. **Стратулат Ю.В.** Физическое состояние человека как семантический компонент фразеологической единицы / Ю.В. Стратулат // Функциональная лингвистика : [сб. науч. работ] / [Крымский республиканский институт последипломного педагогического образования; науч. ред. А.Н. Рудяков]. — № 2. — Симферополь, 2010. — С. 262—264.